

Ulusal Ekonomi Monoğrafilerinden :

TÜRKİYE TÛTÛN İNHİSAR İDARESİNİN DEVLET MALİYESİ VE ULUSAL EKONOMİ BAKIMINDAN EHEMMİYETİ VE YABANCI TÛTÛN İNHİSARLARİLE MUKAYESESİ

I

Finansal tütün monopolu.

Genel savaştan sonra Devlet bütçelerinin masraf kısımları yeni âmme hizmetleri ve bilhassa sosyal yardımlar dolayısıyla misli görülmemiş derecede kabarmıştır.

Türkiye Cümhuriyeti Devleti bütçesi bu içtimai yardımlardan başka yurdun hemen baştan başa yeniden organizasyonu ihtiyacı karşısında büsbütün yüklü bir vaziyete girmiştir.

Devlet, genel mahiyette masraflarını vergi varidatı ile tevzin eder [1]. Vergiler matrahları itibarile iki büyük kısma tefrik edilebilirler. A) Bilâvasıta - direkt vergiler yahut sermaye ve irat vergileri. B) Bilvasıta - indirekt vergiler yani istihlâk ve muamele vergileri.

Memleketimizde sermaye ve irat vergileri hasılâtı ile âmme masraflarının heyeti umumiyesini karşılamaya imkân yoktur.

[1] Devletin vergiden başka varidat menbaı olarak emvali milliye ve âmme işletmeleri geliri vardır. Fakat bunlardan elde edilen varidat masraf yekûnlarına nazaran cüz'idir. Yalnız bazı yerlerde bilhassa İsviçrenin bazı kantonlarında millî emlak ve işletme geliri âmme masraflarının büyük bir kısmını karşılayacak derecede ehemmiyetlidir.

Türkiyede bu vergi kaynakları henüz inkişaf devresine girmiş bulunmaktadır [1]. Sermaye ve irat vergileri hasılât hacmı da gayri elâstikîyani konjonktüre tabidir. Sermaye ve irat üzerine tarholunacak vergi zaman ve mekân ekonomik şeraitine göre, muayyen bir nisbeti aşarsa] sermayenin neşvünemasına, dolayısıyla ekonomik faaliyetin inkişafına mani olmak tehlikesini doğurur.

Bu vaziyet karşısında daima artan varidat zarureti dolayısıyla Devlet muntazam istihlâk ve muamele vergileri sistemi vücade getirmiştir. İstihlâk ve muamele vergilerinin verim elâstikiyeti sermaye ve gelir vergilerinden fazlayani bu vergiler hâsılatı konjonktürden nisbeten müstakildir. Fakat bu vergilerin malî optimum'u zannedildiği kadar yüksek değildir. Filvaki mübrem istihlâk maddeleri üzerine vazolunan vergi tarifesini fazla randman elde etmek için hayli yükseltmek kabilidir; çünkü bu maddelerin istihlâk hacmi fiat temevvücatından bir dereceye kadar müstakildir. Fakat bu hususta malî siyaset içtimaî siyaset tarafından tahdit olunmuştur; çünkü büyük halk kütesinin mübrem ve zarurî ihtiyaçlarını karşılıyan maddeler vergilerle ilâ nihaye tahmil olunursa halkın ızdırabını tevhit eder. Bu suretle istihlâk ve muamele vergileri optimumunun da tahdit edilmiş bulunduğunu görüyoruz. Devlet masraflarına muntazam karşılık bulmak yolları burada da kapanmış bulunmaktadır.

Teklif edilecek irat hacminin dar bulunduğu memleketlerde (Türkiye ve mümasil ekonomik ve malî bünyeye sahip memleketler) devlet başka varidat kaynakları aramak lüzumu karşısında kalmıştır. Maliye siyaseti bakımından en velût verim kaynağı olan istihlâk sahasında yapılan araştırmalar neticesinde "halk lüks istihlâki maddeleri teklifatı,, sistemi vücade getirilmiştir. Bu vergi gurubu malî siyaset bakımından ideal evsafa en yakın bulunan zümredir. Bu gurup vergi tarifesinin tezyidi istihlâk hacmini fazla müteessir etmez; çünkü halk lüks istihlâk maddeleri büyük kütlelerin mübrem addolunabilecek ihtiyaçlarını tatmin etmektedir. Yine bu gurup dahilinde vergi tarifesi tezyidinin ve binnetice fiat yüksekliğinin içtimaî siyaset bakımından da mahzurları asgarî hadde indirilmiştir. Bu maddeler maliye ilminde kendilerine verilen isimden de anlaşılacağı veç-

[1] İngilterede sermaye ve irat vergileri âmme masraflarının büyük bir kısmını tevzin etmektedir.

hile "lüks istihlâk", yani mükeyyifat oldukları için fiatların tez-yidinde içtimaî siyaset cihetinden de fazla mahzur yoktur.

Halk lüks istihlâki maddelerinin en ehemmiyetlisi tütündür. Tütün istihlâkını iki suretle teklif imkânı vardır: a) ziraat, ticaret ve işlemeyi hususî teşebbüse bırakıp istihsal veya satış devresinde vergiyi tahmil [1] b) ziraat, ticaret veya işlemeyi inhisar altına alarak inhisar resmi halinde vergiyi tahmil.

Tütün ziraatını inhisar altına almak bir çok mahzurları dolayısıyla muvafık değildir. Bu hususta alâkadarlar arasında ittifak vardır. Devlet "beceriksiz tüccar", olduğundan daha ziyade "beceriksiz rençper" dir.

Hallolunacak ikinci mesele işleme ve ticareti hususî teşebbüse bırakıp bırakmamak noktasıdır. Mevzuumuzdan uzaklaşmamak ve bu tetkikin hacmini aşmamak için burada "serbest rekabet veya monopol", meselesini incelemeyeceğiz. Tütün işleme ve ticareti "serbest rekabete", bırakıldığı takdirde vergi en muvafık şekil olarak "bandrol", usulile cibayet olunur. Bu tarzda teklif ancak piyasada bu madde üzerinde nazım rol oynayabilecek büyük sermayeli işletmeler bulunduğu takdirde verimlidir. Hususî işletmeler tütün istihsal, istihlâk ve fiat siyasetlerinde piyasada muvazene yapabilecek kabiliyette bulunmalıdırlar. Bu türlü işletmelere sanayi temerküz temayülleri bulunan memleketlerde tesadüf ediyoruz [2].

Memleketimizde muazzam sermayeli işletmeler ve topluluklara henüz tesadüf edilmemektedir. Bugün Türkiyede büyük sermayeli işletmelerin Devlet elile kurulması ızdırarı karşısındayız.

Tütün ziraatı korunmağa ve ıslâha muhtaç memleketlerde işleme ve ticareti serbest rekabete bırakmanın bir mahzuru da hususî işletmelerin ulusal ekonomiyi yakından alâkadar eden bu mesele ile kendilerini muvazzaf kılmamalarıdır.

Yaptığımız bu kısa tahlilden sonra şu neticeye vasıl olmuş oluyoruz: Türkiyede hem tütün ziraat ve istihsalini ıslah hem de varidat temin etmek için bu maddenin işleme ve ticaretini Devlet elile yapmak yani bir inhisar idaresi bulundurmak lâ-

[1] İstihsali teklif eden vergi in'ikas kaidesi mucibince yine müstehliği tahmil eder.

[2] Almanya, İngiltere ve Birleşik Amerika Devletlerinde olduğu gibi: Bu memleketlerde tütün istihlâki bandrol veya mümasil usullerle teklif olunur.

zımdır. Nihayet bu inhisar idaresinin hususî veya devlet sermayesile idaresi noktasının halli lâzımdır. Bu hususta hangi usulün daha iyi netice verdiği ve muvaffak olduğu bu etüdün bundan sonraki kısımlarında kendiliğinden tezahür edecektir.

Türkiye Tütün İnhisar İdaresi bugün malî monopol vasıflarını tamamile haiz olmakla beraber kuruluşu, yukarda bahsettiğimiz amillere yabancı bir takım sebepler tesiri altında vukua gelmiştir.

Türkiye Tütün rejisinin kuruluşunu muharrem kararnamesinde buluyoruz.

Reji o zaman Devlet maliyesine yardımdan ziyade yabancı unsurların ısrarile tesis olunmuştu. Kararname ile tütün üşrü haricî borçların itfa ve faizlerine karşılık olmak üzere Düyunu Umumiyyeye bırakılmıştı. Kendisine verilen salâhiyet hudutlarını Devletin zaafı dolayısile hiçe sayarak memleketi istismar etmekte hayli yenilikler göstermiş olan Düyunu Umumiye İdaresi tütün işle kendi meşgul olmamış işi "müşterekülmenfaa reji", namı altında yabancı sermaye ile kurulan müesseseye devretmişti. Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti 1923 senesinde, hissedarlarına yüksek verim bulmaktan başka bir işle meşgul olmıyan şirketle yaptığı itilâfname mucibince 40 milyon tazminatla rejii bütün işletme cihazı ile satın almak hakkını iktisap ve bu hakkını 1925 te istimal etmiştir. Türk Tütün İnhisar İdaresini ancak bu tarihten sonra tam vasıflı malî monopollar zümresine ithal edebiliriz.

II

Mali monopolların Türkiye ve diğer Avrupa memleketlerinde inkişafı

Ekonomi bünyelerinde asrî kapitalist sistemin fevkalâde inkişaf ettiği memleketlerde Devlet son zamanlarda artan âmme masraflarına karşılık bulmak için yukarda da izah ettiğimiz gibi sermaye ve irat vergileri tarifesini tevsi, teşmil ve tezyit ile iktifa etmektedir.

Bu nevi memleketlerde mevzubahs matrahlar mebzuldur. Bu gibi memleketlere misal olarak hiç malî monopol ihdas etmemiş bulunan İngiltere, Müttehit Amerika ve Hollandayı göste-

rebiliriz [1]. Mali monopollar daha ziyade asrî kapitalizmin az inkişaf ettiği memleketlerde ihdas olunmuştur. Avrupanın şark ve cenup kısımlarında bulunan memleketlerin hemen hepsi bu meyandadırlar. Burada Türkiye ile Avrupanın diğer memleketleri arasında mali monopolların nevi ve adetleri bakımından mukayeseli bir tablo yapmağı faydalı buluyoruz:

[1] Fransa ilerlemiş kapitalist memleket vasıflarını haiz olmakla beraber mali monopollara sahiptir. Bu monopolların mevcudiyetini Devlet mali müzayakasından ziyade, kuruluş tarihlerinde Fransada hüküm süren merkantilist ekonomik siyasette aramak icabeder.

1933 Senesinde mevcut mali monopollar [1]

Tütün	Alkol	Kibrit	Tuz	Petrol	Neft	Ham şeker	Oyun kâğıdı	Piyanko
Türkiye	Türkiye	Türkiye	Türkiye	Yunanistan	Yugoslav.	Türkiye	Türkiye	Türkiye
Fransa	İsviçre	Fransa	İtalya	İspanya	İspanya	Romanya	Polonya	Polonya
Avusturya	Litvanya	İtalya	Avusturya			Yunanistan		
İspanya	Yugoslav.	İspanya	Romanya					
Portekiz	Almanya	Yugoslavya	Yunanistan					
Yugoslavya	Norveç	Romanya	Polonya					
Romanya	Letonya	Bulgaristan	Litvanya					
İsveç	Estonya	Yunanistan						
Danzig	Polonya	Portekiz						
Polonya	Fransa	Almanya						
Çekoslovakya		Danzig						
Yunanistan		Polonya						
Vatikan		Estonya						
Estonya		Litvanya						
İtalya								

[1] Barut, infilâk edici maddeler ve silâh ticareti mali sebeplerden ziyade emniyet kaygusu ile inhisar altına alınmış bulun-
duklarından bu nevi monopolları hesaba katmadık.

Bu monopollar varidatının Devlet maliyesindeki ehemmiyetini istihlâk vergilerine ve umum vergi varidatının heyeti umumiyesine nisbetlerle ölçebiliriz.

1828 senesi kat'i hesaplarına göre [1]

	Umum vergi hasılâtı	İstihlâk vergileri	Vergi umum hasılâtına göre % nisbeti	Mali monopollar hasılâtı	
				Memleketin kendi para vahidi hesaba- bile milyon olarak	İstihlâk ver- gileri umum hasılâtına göre % nisbeti
Türkiye	200,9	152,5	76,3	77,5	51,0
İngiltere	696,4	275,8	39,6	—	—
Hollânda	546,3	256,7	37,0	—	—
Fransa	39602,9	9454,0	24,7	3187,7	32,3
Belçika	7427,0	1938,3	26,1	—	—
Almanya	9022,7	2877,5	31,9	269,9	6,7
İspanya	2723,2	1164,1	42,8	291,3	25,0
İtalya [2]	12698,8	5113,4	40,3	—	—
Avusturya	1299,9	569,7	45,8	223,1	39,3
Polonya	2281,6	1321,0	64,6	796,0	59,5
İsveç	526,4	322,0	61,2	65,9	17,5
Norveç	325,4	203,9	62,0	25,2	12,3
Çekoslovakya	8733,9	4117,7	47,1	1433,0	34,8
Bulgaristan	3186,8	2619,0	66,0	153,6	5,3
Romanya	30040,0	22758,0	75,9	7461,0	32,8
Yugoslavya	7509,0	5801,5	75,4	2296,9	40,0
Litvanya	156,6	108,9	69,9	41,9	38,4
Estonya	59,2	36,0	60,9	9,5	26,3
Letonya	110,2	97,5	88,3	28,6	29,4

[1] Umumi ekonomik krizden evvelki son normal sene 1928 olduğu için mukayeseleri hep bu sene neticeleri bakımından yapıyoruz.

[2] İtalya monopollarına dair şahih malûmat elde edilememiştir.

III

Türk Tütün İnhisar İdaresinin Devlet maliyesi bakımından inkişafı

Evvelce hususî bir ecnebî şirket tarafından idare edilmekte olan İnhisar İdaresinin Devlet işletmesine intikalinden sonra gösterdiği serî tekâmül bu hususta âmme işletmesinin faikiyetini gösteren belli başlı bir delildir. Devlete intikalinden üç dört sene sonra tütün satışından elde edilen hasılât 4,5 misli kadar yükselmiş ancak son senelerde genel kriz dolayısıyla ehemmiyetsiz miktarda düşmüştür. On senelik tütün satışı safi ve gayri safi hasılâtının seyrini, Devlet bütçesine yaptığı yardımları, irat ve istihlak vergileriyle mukayesesini hey'eti umumiye halinde bir tabloda toplamağı muvafık buluyoruz :

(Milyon lira hesabı)

	Tütün Monopol hasılâtı safi gayrisafi	İstihlak vergileri U- mumî hasılâtı (Monopoller dahil)	Sermaye ve irat vergileri Umumî hasılâtı	Devlet varidatı Umumî Yekûnu	Tütün monopolu safi hasılâtının devlet varidatında % nisbeti
1924 ¹	3,878	10,709	—	—	138,417 % 2,9
1925 ²	16,150	28,787	—	—	170,391 % 9,5
1926	18,741	35,862	87,280	37,715	180,363 % 10,9
1927	22,036	40,464	90,925	37,724	202,239 % 10,9
1928	22,733	42,992	100,020	38,611	222,030 % 9,0
1929	25,405	45,718	99,880	43,728	224,143 % 11,1
1930	23,907	42,195	85,467	41,875	216,477 % 10,6
1931	20,695	36,650	65,694	36,669	185,924 % 10,8
1932	19,928	35,573	63,463	33,622	214,304 % 9, -
1933	22,089	34,916	71,229	33,022	170,477 % 13,
1934	24,050	35,976	76,205	35,500	184,081 % 13,
1935 ³	—	—	82,076	35,569	195,013 —

¹) Eski reji zamanı

²) 15 aylık ekzersiz neticeleri.

³) Bütçe tahminatı.

İnhisar idaresi hasılâtının başlıca artma sebebini, bir takım yabancı ve basis menfaatlerin propagandası gibi, idarenin Devlet işletmesine geçtikten sonra kaçakçılığın zecrî surette takibinde aramak doğru değildir. Asıl âmil idarenin istihsal, işleme ve bilhassa istihlâk hacmi genişlemesinde sarfettiği rasyonel mesaidir.

İnhisar idaresinin faaliyetini ve elde ettiği muvaffakiyetli neticeleri üç talî kısımda tetkik ve tahlil edeceğiz.

1 — Modern organizasyon usulleri tatbiki:

İnhisar idaresi Devlet işletmesi olmakla beraber mülhak bütçe ile idare olunur, mütedavil ve sabit sermayeye sahip muhtar bir teşebbüstür.

Klâsik ekonominin "Devlet beceriksiz tüccardır," hipotezi, münakaşa zemini teşkil edecek noktaları olmakla beraber tecrübe ile takviye edilmiş umumî bir kanaattir. Fakat monopol sahasında hususî teşebbüsten de istenilen faydanın elde edilemediğini hadisata müsteniden izah ettik. Türk Tütün İnhisar İdaresi (bilâhara İnhisarlar Umum Müdürlüğü) teşkilinde iki sistemin de mahzurları bertaraf edilmek için muhtelit bir usul kabul olunmuştur.

Tütün İnhisar İdaresi Devlet sermayesile teşekkül ettiği halde hususî teşebbüs zihniyetile idare olunur bir işletmedir. Hususî teşebbüs metodlarına yaklaşılmak için bir çok tedbirler alınmıştır. Bu meyanda memurlara verilen ikramiye tarzını misal olarak söyleyebiliriz.

2 — Tütün fabrikasyonunda rasyonel ve modern usullerin tatbiki ile verim ve kârın artması:

a) İnhisar İdaresi tütün alımında modern usuller ihdas etmiştir. İstihsal unsurları ile doğrudan doğruya münasebette bulunan idare, zürraa yaptığı fennî tavsiye ve yardımlarla tütünün kalitesini yükseltmiş, zürraı mürabahacıların elinden kurtararak ucuz kredi temin ederek maliyet fiatını köylüyü mutazarrır etmeden düşürmek çarelerine baş vurmuştur.

b) Fabrikaları modern makinelerle teşhiz ederek mamulât maliyetinde mühim ekonomiler yapmıştır.

Reji zamanından devralınan makinalarla sonradan İnhisar

idaresi tarafından monte edilen makinaları kısaca gözden geçirecek şu neticeye vasil oluruz :

Eski reji zamanından kalan 35 adet sigara makinesi bugün 90 a iblâğ edilmiştir. İlâve edilen bu yeni ve son sistem makinalar sayesinde imalât kabiliyeti iki misli artmış ve (8) saat çalışma ile günlük istihsal 10,000 kilodan 30,000 kiloya çıkmıştır.

Eski reji zamanında Cibali fabrikasında yalnız 3 tane sigara paketleme makinesi vardı. Rejinin diğer fabrikalarında kutular elle doldurulurdu. Bugün mevzubahs üç makina kırk altıya iblâğ edilmiştir. Bu makinalar 8 saat çalışmak şartile günde 28,500 kilo sigara paketliyebilecek kabiliyettedirler.

Nihayet eski Reji idaresinin 11 tane tütün paketleme makinası yerine bugün bu iş için 34 tane modern makina kullanılmaktadır.

Tütün inhisar idaresi devraldığı fabrikaları ıslâh ve tevsi ile iktifa etmemiş Urfa ve Bitliste, Şark vilâyetlerinin artan ihtiyacını karşılamak için, iki asrî atölye meydana getirmiştir.

c) Satış usullerinde masrafların sistematik bir surette tenkis edilmiştir.

3 — İstihlâk hacminin büyümesi:

Tütün monopollarında yüksek verim iki türlü kaynaktan elde edilebilir :

a) Ağır inhisar resmi siyaseti ile,

b) Satın alma, işleme ve ticarete rasyonel sistemler tatbiki yolu ile maliyetin indirilmesile,

c) İstihlâk hacminin büyütülerek fazla satışla.

Türk Tütün İnhisar İdaresi memleket halkının satın alma kudretini göz önünde bulundurarak tütün istihlâkını ağır resimlerle tahmil etmemiştir. Bugün tütün ve sigaranın dünyada en ucuz satıldığı memleket Türkiyedir. Bu hususta şu canlı misali zikretmek kifayet eder :

Bir kilo ekmek parasile en ucuz sigaradan, tütün müstahsili memleketlerden Yunanistanda 10, Romanyada 18, Bulgaristanda 20, Türkiyede 37 tane satın almak kabildir.

Satın alma, işleme ve ticarete rasyonel usullerin tatbikinden elde edilecek ekonomi, yani kâr mahduttur.

Türk Tütün inhisar idaresinin eski reji zamanına nisbeten

elde ettiği yüksek hasılâtın belli başlı âmili istihlâk hacminin genişlemesinden neş'et etmiştir [1].

Mamul tütün satış ve hasılât istatistikleri bize bu hususta eski reji idaresinden sonra yapılan hamleleri bir nazarda gösterecek mahiyettedir :

		<i>Mamul tütün satış miktarı</i>	<i>Hasılât</i>
		(Milyon kilo)	(Milyon kilo)
1924	Reji	2,9	10,5
1925	Devlet	7,1	28,8
1926	"	9,3	35,7
1927	"	7,7	40,5
1928	"	10,	43,
1929	"	10,5	45,7
1930	"	9,2	42,8
1931	"	8,8	37,2
1932	"	10,6	36,1
1933	"	10,9	35,
1934	"	11,3	36,

İstihlâk hacminin büyümesi sebeplerini kısaca tetkik edelim. Esaslı sebep şüphesiz ki memleketin uzun harp ve kargaşalık senelerinden sonra sağlam ve sulhperver bir rejime, Cümhuriyete erişerek normal hayata girmesidir. Halk mükeyyifatının fazla satıldığı zamanlar şüphesiz normal sulh zamanlarıdır. Bundan başka satışın yükselmesine nisbeten âmil olan sebep : meyanında Devlet İnhisar İdaresinin işe başlar başlamaz kaçakçılığı tenkil teşkilâtını ıslâh ederek kaçak istihlâkin önüne geçmesidir.

Malî monopolların ihdası bahsinde tütün istihlâk hacminin fiyat temevvücatından fazla müteessir olmayacağını, çünkü tütün içmenin büyük halk kütlesi için mübrem ihtiyaç teşkil ettiğini söylemiştik. Fakat burada şunu hatırlatmak icabeder ki fiyatlar halkın işтира kuvvetini aşarsa ekonomideki "ikame - Rem-

[1] Bununla beraber 1925 — 1927 tarihleri arasında idarenin artmış olan gelirinin sebebi olarak yalnız istihlâk hacminin artmasını göstermek doğru olamaz. 1925 ten itibaren istihsal ve ticaret fiyatlarının da kısmen artmış bulunmasını nazarı dikkatten uzak tutmamak icabeder. Meselâ yüz kiloda satış fiyatı 1924 - 1927 arasında 6,5 lira yükselmiştir.

placement - ersatz,, kaidesi mucibince yüksek ve pahalı nevi tütün ve mamulâtı satışları aşağı ve ucuz nevilere lehine azalır. Bu hususta tabiatile derhal gelirin tenakusunu mucip olur. Bu suretle halk lüks istihlâk maddelerinde de malî optimum'un (işba noktasının) mevcudiyeti bir kerre daha tezahür etmiş olmaktadır.

Türk Tütün İnhisar İdaresi ancak son olarak baş vurulabilecek olan malî optimum tedbirini henüz kullanmamıştır. Son zamanlarda yüksek kalite tütün fiyatlarında yapılan mühim tenzilât bu hususu teyit etmektedir. Devlete temin edilen yüksek gelir her üç siyasetin bir birile hüsnü suretle mezci sayesinde elde edilmiştir.

Bütün imalâtta kaliteye dikkat edilerek istihlâk hacmı genişletilmiş, sigara nevilere çoğaltılarak halkın rağbeti yüksek nevilere celbedilmiş [1], aynı zamanda istihsal ve işlemede rasyonel usuller kullanılarak maliyet fiyatlarında imkân derecesinde ekonomi yapılmıştır. Sentetik (terkibi) bir tabloda eski reji idaresinin son faaliyet senesile İnhisar idaresi devresinde maliyet, umumî masraf ve safî kârın gayri safî hasılâta nazaran nisbetlerini hesap edelim :

(Hasılâta nazaran % nisbetleri)

		Maliyet	Memurlar ve diğer masraflar	Safî kâr
1924	Reji	30,30	25,	36,20
1925	Devlet	27,60	5,52	56,10
1926	"	29,80	7,17	52,55
1927	"	27,63	7,58	54,46
1928	"	29,	8,06	52,88
1929	"	26,	8,60	55,57
1930	"	24,	7,65	56,93
1931	"	26,65	8,70	55,30
1932	"	26,62	8,	55,68
1933	"	29,	8,57 [2]	55,71
1934	"	26,	8,33 [2]	58,33

[1] Eski Reji idaresi zamanında sigara nevilere mahduttu. Halkın alâkasını daimî surette uyanık bulundurmak için yegâne çare olan reklâma hiç ehemmiyet verilmemişti. Bugün İnhisar İdaresi bu iki noksanı telâfi etmiştir. Aşağıda gördüğümüz gibi nevilere halkın zevkine uygun olarak arttırılmış, ambalajlara hususî bir itina gösterilmiş, reklâm için de her sene bütçeden 50 bin lira kadar bir meblâğ ayrılmıştır. Bugün İnhisar İdaresi piyasada 50 den fazla nevi mamulât bulundurmaktadır. Reji idaresinin 1922 senesinde sattığı mamulât nevilere 20 den fazla değildi.

[2] Tahminî rakamlar.

Yukarıdaki hesaplardan anlaşılacağı veçhile masrafların tenkisi bilhassa memur maaşatı ile diğer umumî masraflarda vaki olmuştur. Reji idaresi zamanında gayri türk unsurlara gali ücretler verilmekte idi. İnhisar idaresi kadronun, işlerin çoğalmasile, fevkalâde genişlemesine rağmen bu sahada büyük ekonomiler yapmıştır.

1924 te eski Reji, memurlarına 2.668.000 lira mikdarında ücret tevzi etmişti. İnhisar idaresinin 1932 de iki misli kadro ile verdiği maaş mikdarı 2.900.000 lirayı geçmemektedir.

Maliyet fiyatı ve binnetice nisbetinin fazla düşmemesine sebep, ilerde ayrıca tetkik edeceğimiz gibi, idarenin tütün piyasasında nazım rol oynuyarak fiyatları fazla düşürmemesinde aramalıdır.

Bu noktayı ilerde gayri malî hedefler kısmında inceliyeceğiz.

IV

Tütün İnhisar İdaresinin Ulus Ekonomisi bakımından ehemmiyeti

Türkiye ihracatının azim mikdarını ziraf maddeler teşkil eder. Tütün de bunların başında bulunmaktadır [1]. Son yıllardaki harice tütün satışının genel ihracatta oynadığı rolü bize en vazih tarzda ticaret bilânçosu istatistikleri belli edecektir:

Sene	Genel ihracat Milyon lira	Tütün ihracatı Milyon lira	Tütünün genel ihracata nisbeti
1926	186,5	67,5	% 36
1927	158,5	44,0	% 28
1928	173,5	54,2	% 31
1929	155,2	40,9	% 26
1930	151,5	43,1	% 28
1931	127,3	28,9	% 23
1932	101,3	27,0	% 27
1933	96,2	21,0	% 22
1934	92,2	12,7	% 14

Memleketin en zengin servet kaynağı olan tütün, ziraat, işleme ve ticaret sahalarında Tütün İnhisar İdaresinin ihtimam,

[1] Tütün ziraatı Türkiyede on sekizinci asırda başlar. Toprak ve iklimin fevkalâde müsait bulunması bu mahsulün memleketimizde kısa zamanda geniş inkişafını intaç etmiştir.

yardım ve mürakabesi altına konulmuştur. Bu sahalar Tütün İnhisar İdaresinin gayri malî vezaifini teşkil eder. Devlet bu millî servet kaynağı için alınacak bircümle tedbirler için İnhisar idaresini tevkil etmiş bulunmaktadır. Tütün İnhisar idaresi, gelirinin bir kısmını bu suretle ekonomik ve içtimai hedeflere sarfetmek ıztırarı karşısındadır. Avrupa memleketlerindeki Tütün inhisarlarının ekşerisinde böyle ekstra finansal vezaife tesadüf olunmaz (Avusturya, İsveç, Portekiz, Çekoslovakya, Dançik ilâh....)

a) Ziraat sahasında inhisar idaresinin rolü,

Reji idaresi zamanında, Şirketin menfaatını alâkadar etmediği için, tütün ziraatı ile meşgul olunmamıştır. Yalnız fena tütün yetiştiren bazı mıntakalarda ekimin men'i cihetine gidilmiştir. Buna saik fena tütünlerin hariçte müşteri bulamayıp dahilde kaçak olarak istimalidir. Reji Devlete devrolunduğu zaman tütün ziraatının fennin icabatına uygun bir hale getirilmesi düşünülmüş ve 1927 senesinde Ziraat Fen Şubesi teşkil olunmuştur. Bu şube bir taraftan kendi istasyonlarında tütünün ıslah ve istifası ile meşgul bulunurken diğer taraftan da yetiştirdiği fen memurları vasıtasile köylüye gerek ekim ve gerekse hastalıklarla mücadele için lâzım gelen malûmatı vererek köylü ile daimî teması muhafaza etmektedir.

Ziraat Fen Şubesinin teşkili, faydalı bir mecmua neşrine başlaması komşu tütün memleketlerini yakından alâkadar etmiş, Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya mümasil teşkilât vücade getirmişlerdir.

İnhisar idaresi ekicilere, mahsulü iyi yetiştirmeleri için lâzım gelen masrafları yapmaları ve para sıkıntısı yüzünden mürabahacıların eline düşüp malı değerinden aşağı satmamaları için, avans vermektedir. İdare son zamanlarda senede vasatî 800.000 liralık kredi vermektedir.

Bu mesai neticesinde daha ilk zamanlarda yani 1925 - 1927 arasında tütün kalitesi yükselmiş ve istihsal $\frac{0}{0}$ 33 nisbetinde artmıştır.

b) Ticaret sahasında inhisarın rolü,

İdare iç piyasada ekici ve alıcı arasında nazım rol oynar. Tüccarın hasis zihniyetle yapmak istediği spekülasyonların önüne geçer, malı tarladan ambara kadar takip eder ve normal fiyatını tesbit eder. Lüzumsuz ıskarta ve iskontolara mani olur.

İdare dünya tütün piyasasını daima yakından takip eder,

istihsale dünya istihlâk piyasasına uygun bir hattı hareket vermek için çalışır. Yabancı müşterilere (ecnebî monopollar ve büyük firmalar) türk tütünü mübayaasında rehberlik eder. Türk tütününü yabancı piyasalarda daha ziyade tanıtmak için bir çok tedbirler alır. Bunlar meyanında Paris, Laypzig ve Brüksel sergilerine hususî paviyonla iştiraki ve bir çok memleketlerde Ajanlık tesisini saymak icabeder.

Bütün bunlardan maada İnhisar idaresinin Türk tütününün standardizasyonu hususunda sarfettiği mesaiyi kaydetmek lâzımdır

c) İnhisar idaresinin içtimaî sahada yardımları,

Bu yardımlara en canlı misal olarak tütün bayiliğinin marlûl askerlere verilmesi, fabrikalarda çalışan ameleye patron amele münazaalarından uzak muamele edilerek iyi yevmiye verilmesi, amele hastahanesi, çocuk bakım evi, taavün sandığı açılması ilâh..... sayılabilir.

Bütün bu gayrı malî vazai fi dolayısile inhisar idaresinin tütün bakımından ulus ekonomisine yaptığı yardım büyüktür. Aşağıdaki tabloda gördüğümüz istihsal ve ihraç artmasında bu mesainin ehemmiyetli rolü bulunduğu muhakkaktır.

Türkiye Tütün istihsal ve ihracatı (Ton olarak)

Sene	İstihsal	Ihracat
1925	56.294	50.508
1926	54.319	34.925
1927	69.064	35.925
1928	43.036	43.820
1929	36.503	33.581
1930	47.211	26.374
1931	51.111	23.888
1932	18.000	30.665
1933	40.000	20.665
1934	—	17.988

V

Türk Tütün İnhisar İdaresinin mümasil yabancı Monopollerle mukayesesi

Türk Tütün İnhisar idaresile mukayeseye çalışacağımız monopollar Avrupa devletlerindeki işletmelerdir. Çünkü Avrupa haricinde kurulan monopollar bunları kendilerine örnek ittihaz

ettikleri için bunların ayrıca farik ve mümeyyiz vasıfları yoktur. Bugibi monopollar için Japon, İran ve Cezayir Tütün İhisar idarelerini sayabiliriz.

Tütün İhisar idareleri arasında, etraflı ve işletmenin mühim safhalarını ihtiva eden, arsiulusal faydalı bir mukayese hemen de imkânsızdır. Bu imkânsızlığa sebep istihsal ve işletme masraflarında mukayeseye mani bir çok noktaların bulunmasıdır. Mukayese manilerini bir araya toplayalım :

A) Tütün istihlâki bakımından hemen her memleket kendine mahsus hususiyetlere maliktir.

Meselâ İsveçte istihlâkin % 20 sini sigara, % 80 ni tütün (püro ve pipo tütünü) teşkil eder. Romanyada istihlâkin % 98 i sigaradır. Türkiyede % 78, 87 sigara, ve % 20,51 tütündür.

Bu sebeplerden dolayı istihsal masraflarını olduğu gibi mukayese etmek (başka başka mal istihsal olunduğu için) amelî hiç bir faydayı mucip olmayacaktır.

B) Bazı İhisar idareleri muhtelif gayrı malî hedefler takip ederler. (Meselâ Türk İhisar İdaresinin ekonomik ve içtimaî vazai fi gibi). Bu gibi vazai fi tütün ihtiyaçlarını tamamen hariçten tedarik eden meselâ Avusturya ve Portekiz Tütün İhisar İdareleri için mevzubahs değildir. Bu işler için yapılacak sarfiyat umumî masraflar yolile maliyete tesir edeceğinden bu nokta da mukayeseyi güçleştirmektedir.

C) Makine ile imalâta fazla ehemmiyet veren memleketlerle makine ve el sanayiini telifeden memleketlerin istihsal masraflarını da olduğu gibi mukayese etmek yine amelî bir faydayı mucip olmayacaktır. Çünkü imalât teşkilâtı büsbütün başkadır. Yukarda bahsettiğimiz birinci gurup memleketlere misal İsveçi ikinci gurup memleketlere misal Türkiye ve İspanyayı zikredebiliriz.

D) Tütün monopolları mensup buldukları memleket halkının işтира kabiliyetine göre imalâtta bulunurlar. Yani mamulât arasında mühim kalite farkları vardır. Büyük kalite farkları da maliyet ve işletme hesaplarının mukayesesine mani teşkil etmektedirler.

Bu mukayese mahzurları kibrit, alkol, barut ve şeker inhisarları için varit değildir. Çünkü bu maddeler lüks mamulât müstesna hemen her yerde birbirine yakın kalitelerde elde edilmektedir.

Saydığımız belli başlı mahzurlar tütün inhisarlarını faali-
yetleri esnasında (maliyet, işletme bakımından) arsiulusal mu-
kayeseye tabi tutmanın fevkalâde güçlüğüne göstermektedir.
Bu güçlük bütün farklı noktaları muayyen bir esasa ırcadır.
İstihlâk kemiyet ve keyfiyeti, ekonomik bünye, finansal orga-
nizasyon ilâ..... bakımlarından müşabehet noktaları arzeden
memleketlerde mukayese güçlüğü nisbeten tehaffüf etmektedir.

Bütün bu mahzurlara rağmen, mutlak değil nisbi faideyi
hedef ittihaz ederek, belli başlı Avrupa tütün monopol ları ile
Türk İnhisar idaresinin gelir, maliyet, satış ve istihlâk kıymet
ve mikdarlarını bir tabloda toplayacağız [1].

[1] Bu mukayese için Türk Tütün İnhisar İdaresinin 1927 senesi faali-
yeti diğer İnhisar idarelerinin de 1927 — 1929 seneleri faaliyetleri nazarı
itibare alınmıştır.

MEMLEKET	Hasılat	Masraf lar	Safi kâr		Maliyet	Satış	
						Umumî	Sigara
	Milyon Türk Lirası			Her 100 kiloda Türk Lirası			
Türkiye	43,8	19,95	23,85	340,5	122,—	442,5	552,—
Fransa	305,—	66,5	238,5	445,5	140,—	585,5	—
İtalya	363,—	82,—	281,—	946,5	278,5	1225,—	1555,5
İspanya	116,—	52,—	64,—	350,5	151,5	502,—	643,5
Avusturya	102,5	43,5	59,—	531,5	295,5	927,—	1355,—
Polonya	157,—	61,—	96,—	584,—	367,5	951,—	—
Çekoslov.	116,5	35,—	81,5	495,—	175,—	630,—	960,—
Macaristan	50,—	24,—	25,7	225,5	212,5	438,—	1002,5
Yugoslavya	65,—	20,5	44,5	431,—	297,—	628,—	—
Romanya	72,2	24,5	48,—	280,—	143,—	423,—	—
İsveç	64,3	28,2	36,1	465,—	342,—	806,5	2647,—
Danzig	6,65	3,25	3,4	681,5	640,—	1321,5	1773,—

fiatları Tütün	Satış iskontosu %	Devlete verilen ha- sılat payı %	Satış miktarı 100.000 Kg. hesabile	İstihlâk (nufus başına)		Vergi
				Gr.	Türk lirası	
318,—	5,9	54,6	98,—	700	3,05	1,70
—	8,—	75,—	521,2	1323	7,465	5,965
644,5	5,—	77,6	296,2	726	8,90	6,885
393,—	3,1	67,1	267,3	1215	5,26	2,93
197,—	10,1	57,8	110,4	828	15,35	9,—
—	13,5	60,9	164,1	586	5,605	3,425
133,5	10,—	71,8	187,9	1342	8,32	5,815
241,—	9,—	51,6	113,3	1400	6,205	3,21
—	6,—	57,—	103,5	862	7,08	3,705
—	9,—	66,—	170,6	965	4,20	2,775
1684,5	15,7	58,—	180,9	1248	11,34	6,27
462,5	15,—	50,2	5,—	1256	16,65	6,42

Bu mukayese tablosundan Türkiye için şu neticeleri elde ediyoruz :

A) İnhisar bulunan yerlerde mamul tütünün en ucuz satıldığı yer Türkiyedir.

B) İtalya ve Fransada hasılâtın % 75 ten fazlası Devlet bütçesine gelir olarak girdiği halde Türkiyede bu nisbet % 54,6 dır. Sebebi evvelki bahislerde izah ettiğimiz gibi Türk tütün inhisar idaresinin ulus ekonomisine yaptığı masraflardır.

C) İstihlâk Polonya müstesna diğer memleketlere nazaran azdır.

D) Nüfus başına isabet eden tütün istihlâk vergisi yine en az Türkiyedir.

N E T İ C E

Türk Tütün inhisar idaresi muhtar bir Devlet işletmesi halinde kendisine verilen vazifeleri başaran ve muvaffakiyete yürüyen bir müessesedir. Asrî rasyonel ticaret zihniyeti idarede inkişaf ettikçe müessesenin müstehlike, Devlet maliyesine, ulus ekonomisine yardımı artacaktır. Türkiyede tütün imal ve satışının hususî teşebbüse terkile istihlâk vergisinin bandrol usulile tahsili mevzubahs olamaz.

A. W. Madson : The state as manufacturer and trader.

"An examination based on the commercial, industrial and fiscal results obtained from the government tobacco Monopolies.,,

Namındaki eserinin umumî neticeler kısmında 14 madde halinde tütün imal ve ticaretinin hususî teşebbüslere bırakıldığı takdirde hem müstehlik hem de devlet maliyesi bakımından monopola nazaran daha faydalı sonuçlar alınacağını isbata çalışmıştır.

Türk inhisar idaresinin faaliyeti ve elde ettiği neticeler hususî teşebbüs taraftarı Madson'un tanınmış eserinin 14 maddesini doğrudan doğruya cerheder vaziyette olduğu için en ehemmiyetlilerini burada zikretmeği muvafık buluyoruz.

" Madde 1 — Comparisons between the revenues from a taxed commodity obtainable respectively by the method of State monopoly where manufacture and sale have been natio-

nalized, and by the method of specific taxation where the industry is free, demonstrate that State Monopolies are relatively less productive for a given average rate of taxation imposed on the consu mer.,,

Birinci maddede Madson tütün imal ve satışı serbest bırakılıp istihlâk meselâ bandrol usulile teklif edildiği takdirde monopollara nazaran daha fazla hasılât elde edileceğini iddia ediyor.

Türkiyede tütün intişarından beri daima monopol altında olduğundan memleketimizi misal ittihaz edip bu noktayı tetkik edemeyeceğiz. Almanyayı misal alırsak bu tez kendiliğinden düşecektir. Çünkü bu memlekette tütün imal ve satışı serbestir. İstihlâk bandrol usulile yüksek derecede teklif edildiği halde ekonomik bakımdan mümasil memleketlerdeki monopolların hasılâtı kadar varidat elde edilememektedir.

Meselâ beher yüz kilo mamul tütünde Fransız monopolu 438 Türk liralık safî kâr elde ettiği halde Almanyada beher yüz kilonun teklifinden (tahsil masrafları hariç) 226 Türk liralık hasılât elde edilmektedir.

“Madde 2 — “Such revenues as the State monopolies succeed in obtaining have, in general, reduced average consumption to a relatively low level as compared with consumption elsewhere, indicating that the non monopoly countries retain greater scope than the monopoly countries for increased revenues in the future.,,

Madson bu madde de monopolsuz memleketlerde tütün istihlâkinin daha ziyade olduğunu iddia ediyor. Hadisat tamami aksini göstermektedir. İngilterede (monopolsuz memleket) 1927 istihlâki nüfus başına 1397 gr. olduğu halde aynı sene içinde Avusturyada (monopollu memleket) 1675 gr. idi.

“ Madde 4 — The officially reported monopoly revenues are moreover based on faulty methods of accountancy and are obviously in excess of the profits as they would be were all expenditures, properly chargeable against the profit - making administrations, included in the balance sheets.,,

Bu madde de Madson muhasebei umumiye usulile safî kârın Devlet inhisarlarında hakikattan fazla olarak tezahür ettiğini söylüyor. Halbuki Devlet inhisarlarında bugün muhasebe tama-

mile hususî teşebbüste olduğu gibi idare olunmakta, amortisman ilâ... nazarı dikkate alınmaktadır. Türk İnhisar idaresi bu bakımdan henüz mutavassıt bir devrededir. İnhisarlar Umum müdürlüğü muhasebesi henüz muhasebei umumiye usulünün tesiri altındadır. Tam hususî teşebbüs zihniyetile idare olunan muhasebe muhakkaktır ki daha faydalı neticeler verecektir.

“Madde 5 — The Monopoly profits appear to be enhanced by the free exercise of the arbitrary powers possessed by the State as purchase producer, and distributor of goods; raw material is utilized which is cheaper than and of inferior quality to that employed in manufacture in non - Monopoly countries...”

Bu maddede Madson monopolların hususî teşebbüslere göre daha aşağı nevi tütün kullanıldığını söylüyor. Dünyanın en yüksek tütün kalitesini yataştiren Türkiye için bu husus mevzu bahis olamaz. Bu günkü Türk Tütün İnhisar İdaresinin imalâtı dahilde ve hariçte takdir edilmektedir.

Sırf İngiltere mülâhaza edildiği taktirde bu noktada Madson belki haklı olabilir. Çünkü İngilterede tütün gümrük resmi sıklet üzerine müesses olduğu için İngiliz ithalâtçıları tercihan iyi kalite tütün satın almaktadırlar. Fakat gümrük resmi kıymet ve sıklet kombine tarifeye tâbi monopolsuz yerlerde (meselâ Almanya) mamûl tütün neveleri monopollu memleketlerden (meselâ Avusturya) yüksek değildir.

“Madde 7 — A characteristic of State production is the limitation in the assortment of goods offered for sale, so that the consumer has little opportunity to make a selection according to his taste; at the same time, the staple brande produced at the State factories cannot always be depended upon, since they may on occasion (without any diminution in price) be altered in weight or size or may be depreciated in value by the raw material usually employed are deficient.”

Burada Devlet İnhisarının fazla nevi sigara imal etmediğine ve kaliteyi daima yüksek tutamadığına itiraz ediyor.

Türk Tütün İnhisar İdaresinin faaliyeti bu maddeyi başlı başına cerhedecek vaziyettedir. İdare Devlet İnhisarına geçtikten sonra neveler artmış ve harmanlarda yapılan ıslahat dolayısıyla kaliteler yalnız sabit bırakılmamış iyileştirilmekte bulunulmuştur.

“Madde 8 — Factory conditions under the State Monopolies

and the status of retailers, who are bound to the observance of strict regulations and are under constant official surveillance, give rise to numerous grievances and sectional agitation, the less desirable because the State itself is an interested party.,,

Bu maddede Madson Devlet İnhisarlarında, âmme kontroluna ve kanunlara ittiba dolayısıyla lâzımgelen ticarî elâstikiyetin bulunmadığından bahsediyor. Bu hususta kendisine hak vermek icabeder. Bütün hüsnü niyetlere rağmen bugün Devlet İnhisarları bir takım takyidat dolayısıyla derhal piyasaya intibak edecek vaziyette değildirler. İnhisarları bilcümle hususatta muhtar bir hale sokmak muvafık bir tedbir olacaktır.

“ Madde 9 — The practice of using the retail selling rights as an outlet for State patronage and as a substitute for military and civil pensions places the control over retail business in the hands of privileged persons whose interests as holders of sinecures are frequently in conflict with the interests of the shopkeepers actively engaged in the trade.,,

Madson burada perakende satışın Devletin himayesindeki askerî ve sivil mütekaitle ve malûllere verilmesi aleyhinde bulunuyor. Bu gibi kimselerin ticarete vukufsuzlukları dolayısıyla tütün satışını düşürdüklerini ima ediyor. Satış fiyatları monopol- lar tarafından tesbit olunduğuna ve satış reklamları da yine İnhisarlar tarafından yapıldığına göre perakende satıcı için fazla ticarî bilgiye vukuf lüzumu kalmamaktadır.

Türkiyede, tütün bayiliğini malûller bir komisyon mukabilinde esnafa devrettikleri için, bu mahzur varit değildir.

Yazan :

Dr. Refii Şükrü

Istanbul Üniversitesi Millî Ekonomi
Tetkikleri Doçenti